

УДК 311.314:94(477.61) „18/191”

DOI 10.12958/2227-2844-2021-4(342)-110-129

Забудкова Ольга Андріївна,

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри історії України

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”,

м. Старобільськ, Україна.

olga3405@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0289-5317>

ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ТА ІНФРАСТРУКТУРА МІСТ СУЧАСНОЇ ЛУГАНЩИНИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст. ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТАТИСТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Оновлення міської інфраструктури завжди було одним з головних завдань органів місцевого врядування. З плином часу зовнішній вигляд населених пунктів змінювався й продовжує змінюватися зараз. При цьому гострою є проблема збереження історичного міського середовища, модернізація якого не повинна призводити до втрати містом власного обличчя. З цієї точки зору вивчення зовнішнього вигляду поселень того чи іншого регіону в різні часи є не лише цікавим, а й корисним та актуальним для нашого часу.

Історія урбанізації Луганського регіону, як і Східної України загалом, наразі мало вивчена. Окремі аспекти проблеми було досліджено в межах комплексних робіт, присвячених міській історії українських територій протягом ХІХ – початку ХХ ст. (Чорний, 2007; Константінова, 2010; *Від мурів*, 2019) та Російської імперії загалом (Кошман, 2008). Інформацію про інфраструктуру деяких міст Луганщини подають у своїй роботі, присвяченій історії Донбасу, луганські дослідники В. Подов і В. Курило (2009). Загальну характеристику міст на території сучасної Луганської області протягом ХІХ – початку ХХ століття на основі статистичних джерел нами було розглянуто в попередній статті (Забудкова, 2020), де розглядалася динаміка чисельності та густоти, соціальний склад та зайнятість населення, а також економічний стан міст регіону. Щодо розвитку їх інфраструктури та зовнішнього вигляду в той час, то вважаємо їх вивченими недостатньо, що й визначило мету написання статті, яка є логічним продовженням попередньої.

Прискорення протягом ХІХ ст. темпів розвитку економічного життя в українських регіонах, що входили до складу Російської імперії, ставало передумовою відповідної модернізації міського життя. Внаслідок цього не лише створювалися та розширювалися промислові підприємства, але й оновлювалася інфраструктура міста (міські

комунікації, парки, лікарні, школи, театри тощо) та його зовнішній вигляд загалом. Прослідкувати за цими перетвореннями можна за допомогою кількісних показників статистичних збірок, які протягом XIX – початку XX ст. видавали господарський департамент Міністерства внутрішніх справ та Центральний статистичний комітет (з 1858 р.) Російської імперії. Інформацію щодо зовнішнього вигляду та інфраструктури поселень на території сучасної Луганщини знаходимо в 17-ти таких збірках. Серед них окремо відзначимо зведення „Города России в 1904 году” (1906) та „Города России в 1910 году” (1914), де подавалася найдокладніша інформація щодо питань, які вивчаються. Важливим є й те, що до них упорядниками було включено всі населені пункти з населенням більше 10 тис. осіб, навіть якщо вони не мали офіційного статусу міста. Так, для Луганщини крім Слов’яносербська (статус міста з 1784 р., до 1818 р. – м. Донецьк), Луганська (до 1882 р. – селище Луганський Завод та село Кам’яний Брід) Слов’яносербського повіту Катеринославської губернії та Старобільська (місто з 1797 р.) до статистики були включені слободи Біловодськ (мав статус міста до початку 1860-х рр.) та Марківка Старобільського повіту, а також Сватова Лучка (суч. Сватове) Куп’янського повіту Харківської губернії.

Зовнішній вигляд міста в першу чергу формують житлові будівлі. Їх кількість завжди закономірно коливалася відповідно до кількості населення, не були виключенням і поселення на території сучасної Луганщини в XIX – на початку XX ст. Цікавим є різноманіття матеріалів, з яких їх було побудовано, дані про які бачимо в таблиці 1.

У першій половині XIX ст. повітові міста були забудовані переважно дерев’яними спорудами. Так, у 1825 р. вони не мали жодного кам’яного будинку (*Статистическое изображение*, 1829, с. 70–73). До 1840 р. перші чотири кам’яні будівлі з’явилися в Старобільську, а за два роки дві кам’яниці побудували в Слов’яносербську (*Статистические таблицы*, 1840, с. 12–13, 52–53; 1842, с. 10–11, 40–41). У середині XIX ст. кількість кам’яних будинків залишалася мізерною – у 1863 р. 14 в Слов’яносербську та 12 у Старобільську; у 1867 р. – 15 та 16 відповідно (*Статистический временник*, 1866, с. 96, 133; 1871, с. 165, 187).

Цікавим є те, що тоді заштатне місто Біловодськ мало значну частку кам’яних будівель, виготовлених із крейди або мергелю, поклади яких розташовувалися поруч. Так, у 1825 тут були 242 кам’яних будинки, а у 1845 р. – вже 302 (*Статистическое изображение*, 1829, с. 10–11; *Военно-статистическое*, 1850а, табл. 11). Переважно кам’яною була й забудова Луганського Заводу та Кам’яного Броду, де у 1859 р. було 1558 кам’яних і 227 дерев’яних будинки (*Материалы*, 1862, с. 326).

Соціально-економічні зміни в імперії після реформ 1860–1870-х рр. призводили до змін у зовнішньому вигляді міст. Забудова ставала все частіше кам’яною. Такий будинок, за влучним виразом Л. Кошман (2008), ставав символом міського способу життя (с. 76).

Таблиця 1.

**Житлові будівлі в населених пунктах Луганщини
у XIX – на початку XX ст.**

(Статистическое изображение, 1829, с. 10–11, 70–73; Статистические таблицы, 1840, с. 12–13, 52–53; Статистические таблицы, 1842, с. 10–11, 40–41; Военно-статистическое, 1850а, табл. 11; Материалы, 1862, с. 326; Статистический временник, 1871, с. 165, 187; Города России, 1906, с. 180; 1914, с. 372, 540).

	Рік	Всього	Кам'яні	Дерев'яні	Змішані	Інші	Криті			
							Залізом	Деревом, топком, землею	Черепицею	Соломою й очеретом
Луганський Завод/Луганськ	1859	1785 ¹	1558	227						
	1867	1401								
	1904	5000	4950	50		1500	100	2900	500	
	1910	5891	5756	135		794	393	4186	518	
Слов'яносербськ	1825	275	0	275						
	1842	299	2							
	1867	487	15							
	1904	737	280	260		197	67	1	51	618
	1910	728	212	215	301		80	1	55	592
Старобільськ	1825	160	0	160						
	1840	268	4							
	1867	1599 ²	16							
	1904	879	67	640	68	104	325		4	550
	1910	930	82	606	112	130	448		9	473
Біловодськ	1825	774	242							
	1845	855	302							
	1904	4404	904	3500			„Переважаю дерево та солома”			
	1910	4569	2318	2230	21		853		42	3674
Марківка	1904	1538	4	973		561	21	–	–	1517
Сватова Лучка	1904	2135	275	1680		180	170		15	1950
	1910	12318	72	12088	158		650		220	11148

Разом з тим, до початку XX ст. основна частина будівель у Російській імперії залишалася дерев'яною. На території ж Луганщини кожне місто мало свої особливості щодо цього показника. Як бачимо в таблиці, в Луганську переважаюча більшість будівель була кам'яною, в

¹ Разом із Кам'яним Бродом.

² Ймовірно, пораховано разом з приміськими поселеннями.

Слов'яносербську кам'яних і дерев'яних будинків було приблизно порівну. Зберігалась особливість Біловодська, де більша частина будинків були крейдяними чи мергельними (у 1910 р. – 2291 поруч з 27 кам'яними та 2230 дерев'яними) (*Города России*, 1914, с. 372). Решта поселень на початку ХХ ст. були переважно дерев'яними.

Окремо звернемо увагу на Сватову Лучку, яка у 1904 р. мала 275 кам'яних та 1680 дерев'яних будівель з 2135 (*Города России*, 1906, с. 180). Дані ж збірника 1910 р. по слободі викликають питання. Зокрема бачимо суттєве зростання кількості житлових будівель з 2135 до 12318, що можна було б пояснити обрахунком не лише самого міста, а й приміських поселень. Але разом з цим наведена кількість кам'яних будівель значно менше, ніж у 1904 р. (72 поряд з попередніми 275), що пояснити складно (*Города России*, 1914, с. 372).

Поруч з найпопулярнішими матеріалами – каменем та деревом – для будівництва використовували змішані (дерев'яно-кам'яні), а також технології будівництва з глини. Зокрема, у 1904 р. в Слов'яносербську було 197 плотових, в Старобільську 104 глинобитних (у 1910 р. – 130), а в Марківці 561 глинобитна та крейдяна житлові будівлі (*Города России*, 1906, с. 180; 1914, с. 372). Вочевидь, йдеться про різновиди т.зв. хати-мазанки, поширеної в ті часі в Україні.

Великою проблемою на початку ХХ ст. були втрати міст від пожеж. Одним із заходів профілактики лиха ставало покриття будинків вогнетривкими матеріалами – залізом та черепицею, які міг фінансово дозволити собі не кожен господар. Тільки в Луганську в 1904 р. частка залізних дахів була відносно великою, основну частину було вкрито черепицею, решту – соломою та очеретом. Саме солома й очерет залишалися основним матеріалом для решти міст Луганщини на початку ХХ ст. (*Города России*, 1906, с. 180; 1914, с. 372, 540).

Окрасою та неодмінним атрибутом міст були релігійні споруди, в першу чергу, православні церкви. Часто в місті їх було декілька, зокрема вже з 1825 р. збірки говорять про дві церкви в Біловодську (*Статистическое изображение*, 1829, с. 10–11; *Статистические таблицы*, 1858, с. 146–147). З 1842 р. повідомляється про появу другої церкви в Старобільську, причому перша була кам'яною, а друга – дерев'яною, а у збірці за 1856 р. з'являється інформація про третю церкву в місті (*Статистическое изображение*, 1829, с. 72–73; *Статистические таблицы*, 1840, с. 52–53; *Статистические таблицы*, 1842, с. 40–41; *Статистические таблицы*, 1858, с. 146–147). У Слов'яносербську ж протягом першої половини ХІХ ст. була одна дерев'яна церква (*Статистическое изображение*, 1829, с. 70–71; *Статистические таблицы*, 1840, с. 12–13; *Статистические таблицы*, 1858, с. 40–41).

Щодо поселень без статусу міст, то у 1863–1864 рр. у Луганському Заводі було дві кам'яні церкви, у Кам'яному Броді – одна

дерев'яна (*Матеріали*, 1862, с. 329). По дві церкви мали слободи Ново-Катеринославль (суч. Сватове) та Марківка (*Списки населених*, 1869, с. 109, 120, 146, 151). Крім церков, у Слов'яносербську, Старобільську та Луганському Заводі діяли молитовні будинки, а у Біловодську – дві каплиці (*Матеріали*, 1862, с. 317–318; *Списки населених*, 1869, с. 3, 146, 153; 1863, с. 115).

На початку ХХ ст. у Луганську служба велася в 11 церквах, молитовних домах і каплицях (7 православних, а також католицька, іудейська, протестантська та вірмено-григоріанська). Іудейська громада мала своє приміщення й у Слов'яносербську. Решту ж культових споруд представляли православні церкви та каплиці – по три у Слов'яносербську та Сватовій Лучці, по чотири у Марківці та Старобільську (тут також діяв жіночий монастир), а також аж шість у Біловодську (*Города России*, 1906, с. 292–293). Через шість років дані про кількість сакральних споруд трохи змінюються – укладачі відповідної збірки подають 11 церков (шість православних, дві іудейські, католицьку, протестантську та вірмено-григоріанську), три молитовні дома (католицький, протестантський та іудейський) та дві православні каплиці в Луганську; три православні церкви та каплицю в Слов'яносербську; три православні церкви, жіночий монастир та іудейський молитовний дім у Старобільську; по три церкви в Біловодську та Сватовій Лучці (*Города России*, 1914, с. 436–437, 442–443, 608, 616–617).

Важливою характеристикою міста є оформлення міського простору. Статистичні джерела не дають інформації про особливості забудови міст, тільки цифри щодо окремих її елементів, які все ж дещо говорять про його зовнішній вигляд на початку ХХ ст. (див. таблицю 2).

Одними з важливих заходів міської влади щодо впорядкування міського простору наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. були замощення та освітлення вулиць. У дореформений період облаштування вулиць практично не привертало уваги міської влади, що було спричинено й їх не обов'язковістю для очільників міста з точки зору законодавства, й нестачею грошей, й часто простим небажанням займатися вирішенням цих проблем. Саме тому утримування вулиць і тротуарів покладалося на домовласників, а міські дороги зазвичай практично не відрізнялися від сільських (*Від мурів*, 2019, с. 386).

Швидкий розвиток інфраструктури міста було зумовлено реформами Олександра ІІ у 1860–1870-х рр., зокрема міською (1870 р.). За введеним до дії Міським положенням управління містом покладалося на органи самоврядування (думи та управи). До їх повноважень належало, зокрема, завідування шкільною та медичною справами, міською торгівлею, а також питання благоустрою міст. Втім ці питання все одно не отримували належного вирішення, оскільки потребували значних фінансових витрат. Саме тому на межі ХІХ–ХХ ст. облаштування та утримання міських шляхів залишалося на досить

низькому рівні. У 1906 р. Центральний статистичний комітет констатував, що у більшості міст заощено зовсім незначну частину вулиць, і ця справа ще „не отримала необхідного розвитку” (*Города России*, 1906, с. 443–444).

Таблиця 2.
Зовнішній вигляд населених пунктах Луганщини
у XIX – на початку XX ст.

(*Города России*, 1906, с. 180–181, 196, 198; 1914, с. 372–373, 382, 540–541, 550).

	Рік	Площа (в км ²)	Кількість вулиць/площ	Моцнені вулиці (у %)	Вулиці з тротуарами (у %)	Вуличних ліхтарів
Луганськ	1904	13,7	63/5	9,5	23,2	450
	1910	12,8	198/3	35,1	17,8	518
Слов'яносербськ	1904	9,1	23/3	–	–	–
	1910	7,9	19/5	–	–	–
Старобільськ	1904	3,6	42/12	1,2	48	95
	1910	3,8	30/8	?	23	30
Біловодськ	1904	?	30/4	?	–	–
	1910	14,5	117/5	?	–	59
Марківка	1904	22,5	38/3	–	–	8
Сватова Лучка	1904	10,4	66/3	–	–	–
	1910	10,3	96/3	–	–	9

Не були виключенням і населені пункти сучасної Луганщини. Як бачимо в таблиці 2, на початку XX ст. вулиці в містах були переважно ґрунтовими. Моцненими були лише 9,5% (у 1910 р. – вже 35,1%) загальної протяжності вулиць Луганська та 1,2% – Старобільська (*Города России*, 1906, с. 180). Крім того, відомо, що в Луганську тротуари мали 23,2% від загальної протяжності вулиць, у Старобільську – 48%. У решті ж поселень моцнених вулиць та тротуарів не було взагалі (*Города России*, 1906, с. 181; 1914, с. 541).

Мало уваги приділялося й освітленню. До міської реформи 1870 р. частина губернських, не кажучи вже про повітові міста, не освітлювалася в темний час. Однак у другій половині XIX ст. на вулицях міст починає з'являтися все більше ліхтарів, які працювали зазвичай у вечірній час з серпня по квітень (Кошман, 2008, с. 81). До початку XX ст. основними джерелами світла в країні були гас, електрика та газ (*Від мурів*, 2019, с. 401). Втім, у містах сучасної Луганщини електричні та газові ліхтарі не використовувалися, а газові в 1904 р. були лише в Луганську (1 ліхтар на 204 м вулиці), Старобільську (на 280 м) та

Марківці (8 ліхтарів, загальна протяжність вулиць невідома) (*Города России*, 1906, с. 196, 198). Решта поселень вуличного освітлення не мала.

Разом з тим, за шість років бачимо суттєву динаміку в процесі поширення вуличного освітлення. У 1910 р. кількість ліхтарів зменшилася лише в Старобільську (30 гасових ліхтарів, на 1 ліхтар – 1,4 км вулиці), тоді як у Луганську цей показник значно зріс – тут на 1 ліхтар тепер припадало лише 67 м вулиці. Освітлення, хоч і незначне, з'явилося в Біловодську (59 гасових ліхтарів) та Сватовій Лучці (9 гасових ліхтарів, на 1 ліхтар – 40 км вулиці). Без змін ситуація залишалася лише в Слов'яносербську (*Города России*, 1914, с. 382, 550).

Важливим місцем у місті завжди були парки та громадські сади, де містяни проводили дозвілля, а також влаштовували масові гуляння. У 1910 р. у Луганську діяли два громадських сади, які обіймали 0,8% загальної площі міста (у 1904 р. – 1,4%). Старобільськ мав один міський сад площею 1,1 га, що відповідало 0,5% площі міста в 1910 р. Громадські сади мали також Слов'яносербськ та Марківка (по 0,1% від площі поселень) (*Города России*, 1906, с. 181; 1914, с. 373, 541).

Бурхливий розвиток науки та техніки в другій половині XIX ст. призводив до оновлення комунальної інфраструктури міст, де з'являються водогони, каналізації, електрика тощо.

Перші громадські водогони в Російській імперії з'явилися ще в першій половині XIX ст. Однак поширювалася новація вкрай повільно. Так, у Харкові водогін з'явився тільки з 1879 р. До 1917 р. лише 33 міста українських губерній імперії мали централізовані водогони (Кошман, 2008, с. 96; *Від мурів*, 2019, с. 339). Більшість же повітових міст використовувала колодязну, а то й річкову воду. Саме в такий спосіб було організовано водопостачання на території Луганщини на початку XX ст. Виключно колодязною водою, без річкової, користувалися лише мешканці Марківки. Зазначимо, що в Старобільську поруч зі звичайними криницями використовували абіссінські (трубчастий колодязь з насосом для підйому невеликих обсягів ґрунтових вод з глибини 5–7 м.) (*Города России*, 1906, с. 196, 198; 1914, с. 382, 550).

Не менш важливою частиною міського господарства було вивезення побутових відходів. Протягом XIX ст. основним способом очищення міст була асенізаційна служба та облаштування вигрібних ям (приватних і громадських). У 1895 р. каналізацією користувалися лише Одеса, Ялта, Київ та Варшава, у 1910 р. каналізаційні системи мали 40 (5%) міст імперії (Кошман, 2008, с. 99–100). Тож не дивно, що міста сучасної Луганщини на початку XX ст. використовували найпростіші способи утилізації нечистот. Так, у Луганську та Старобільську їх видаляли найпоширенішим тоді шляхом вивозки за межі міста та організації асенізаційних обозів (підводи обладнані для збору твердих побутових відходів та діжки для рідких). Вивозку використовували також у Слов'яносербську та Сватовій Лучці, а от у Біловодську та

Марківці нечистоти видалялися домашніми способами, зокрема заривалися в землю (*Города России*, 1906, с. 196, 198; 1914, с. 382, 550).

Незначним було й упровадження на території регіону новітніх способів зв'язку. На 1910 р. жодне місто на території сучасної Луганщини не мало телеграфу, телефоном могли користуватися лише луганчани. У 1904 р. телефонна мережа Луганська складалася з 110 абонентів, у 1910 р. мала вже 195 (*Города России*, 1906, с. 240–241; 1914, с. 410–411, 577). Ще в 1903 р. договір на організацію тут телефонного зв'язку був підписаний із купцем П. Авциним. І тільки з 1912 р. у Слов'яносербському повіті почала працювати мережа, що поєднувала Луганськ із Катеринославом, Харковом та іншими значними населеними пунктами регіону (Закірова, 2019, с. 25).

Показником міської культури був громадський транспорт. У другій половині XIX ст. з'являються лінійки, конки, трамваї. Втім, на території сучасної Луганщини навіть на початку XX ст. жодне місто не мало міської залізниці (*Города России*, 1914, с. 410–411, 577). Тут переважали звичні візники, а подекуди не було навіть їх. У 1904 р. в Луганську нараховувалося 130 візників, у 1910 р. – 548. Інформацію про цей вид транспорту зустрічаємо лише в збірці 1904 р. для Біловодська (чотири візники) та 1910 р. для Старобільська (два візники влітку та три взимку). У Сватовій Лучці за шість років кількість візників зростає з 48 загалом у 1904 р. до 30 влітку та 52 взимку в 1910 р. Зовсім не було громадського транспорту в Слов'яносербську та Марківці (*Города России*, 1906, с. 240–241; 1914, с. 415, 577).

Поступово міста все більше виконували соціальну функцію. Розвиток соціальної інфраструктури міста було зумовлено згадуваною вище міською реформою 1870 р., згідно з якою міські думи та управи повинні були опікуватися, зокрема, освітою та медициною.

Протягом XIX ст. у Російській імперії остаточно складається система освітніх та культурних установ, при цьому центральна роль у цьому процесі належала саме містам. На початку століття відомі чотири основні типи навчальних закладів: парафіяльні й повітові училища, гімназії та університети. Винятково в містах діяли три останні з них (*Від мурів*, 2019, с. 440). За інформацією на 1825 р. серед міст навчальні заклади мав лише Старобільськ, де їх було два (*Статистическое изображение*, 1829, с. 10–11). До 1840 р. тут працювало вже три освітні установи: духовна з 62 учнями та дві світських з 94 вихованцями (*Статистические таблицы*, 1840, с. 52–53). Загалом же розширення мережі повітових училищ відбувалося повільно. Тільки у 1843 р. такий заклад з'явився в Слов'яносербську (*Від мурів*, 2019, с. 449). На момент реформ 1860-х рр. училища діяли в Слов'яносербську, Старобільську, Ново-Катеринославлі, Біловодську та Ново-Глухові Куп'янського повіту (суч. м. Кремінна) (*Списки населенных*, 1863, с. 2; 1869, с. 109, 120, 153).

У Старобільську в 1864 р. також діяли два приватні навчальні заклади для дітей обох статей (*Списки населенных*, 1869, с. 3).

Менше інформації знаходимо про освіту в Луганській гірничій окрузі. Відомо, що в Луганському Заводі ще в 1823 р. було відкрито гірничу початкову школу для дітей заводських працівників, у 1839 р. – гірниче училище (середній навчальний технічний заклад), а також початкову гірничу школу в Кам'яному Броді (Подов&Курило, 2009, с. 193–195). На 1850 р. в окрузі було два училища та чотири школи, причому при одному з училищ працювали два ботанічних сади, музей, обсерваторія та лабораторія (*Военно-статистическое*, 1850б, с. 153–154).

Таблиця 3.

Заклади освіти на території сучасної Луганщини на початку ХХ ст. (Города России, 1906, с. 326–327; 1914, с. 462–463, 638–639).

	Рік	Початкова освіта			Середня освіта			Жителів на 1 заклад освіти	Охоплення навчанням (%)
		Закладів	Учителів	Учні	Закладів	Учителів	Учні		
Луганськ	1904	14	23	1057	2	30	554	2139	4,7
	1910	14	50	2141	5	78	1272	3174	5,6
Слов'яносербськ	1904	5	10	384	–	–	–	780	9,8
	1910	5	12	384	–	–	–	808	9,5
Старобільськ	1904	10	32	550	2	21	431	417	19,6
	1910	3	9	264	2	40	611	1180	14,8
Біловодськ	1904	2	?	303	–	–	–	8766	1,7
	1910	6	13	550	–	–	–	3417	2,7
Марківка	1904	6	8	355	–	–	–	1760	3,3
Сватова Лучка	1904	7	?	658	–	–	–	1180	14,8
	1910	?	?	?	?	?	?	?	?

Подальший розвиток освіти було пов'язано з реформами 1860-х рр., які розширили межі впливу органів міського самоврядування на освітні заклади. З 1874 р. тривала реорганізація повітових училищ у міські, зростала кількість гімназій, яких у 1880 р. в українських містах налічувалося 28 (*Від мурів*, 2019, с. 458–459, 464). Загалом кількість закладів освіти постійно зростала, але достатньою її назвати складно.

Дані таблиці 3 свідчать, що на початку ХХ ст. на території сучасної Луганщини всі міста та великі слободи мали по декілька закладів, які надавали початкову освіту, заклади ж середньої освіти мали лише повітові центри – Луганськ та Старобільськ. Рівень охоплення навчанням найвищим був у Старобільську (1904 р. – 19,6%, 1910 р. – 14,8%), на що вказує й найменший показник мешканців на 1 навчальний заклад (417). Втім зростання кількості закладів освіти та вчителів

протягом 1904–1910 рр. явно не встигало за збільшенням населення міста та попитом на освітні послуги, про що говорить збільшення кількості жителів на заклад освіти в цей період (*Города России*, 1906, с. 326–327; 1914, с. 462–463, 638–639). Слабким був розвиток інших форм навчання. Так, недільна, суботня школа чи вечірні курси діяли лише в Старобільську та Біловодську, у Луганську, Слов'яносербську, Сватовій Лучці та Марківці їх взагалі не було (*Города России*, 1906, с. 326–327).

Підтримка містами освітніх закладів відбивалася на кількості грамотних мешканців, дані про які наводить Всеросійський перепис населення 1897 р. За ним грамотних у Російській імперії загалом було в середньому 21,1%, у містах – 45,3% (Кошман, 2008, с. 122). Порівняймо з результатами по містах Луганщини. У Луганську частка грамотних складала 39,2%, у Слов'яносербську – 18,2% (у повіті – 17,2%, по губернії – 21,5%, по містах губернії – 42,5%), у Старобільську – 30,9% (у повіті – 10,9%, по губернії – 16,8%, по містах губернії – 40,3%) (*Первая Всеобщая*, 1904b, с. 1; 1904b, с. 1). Тож, як бачимо, охоплення населення освітою в містах було вищим за сільську місцевість, але значно нижче, ніж по інших містах губерній та імперії загалом.

Іншим важливим напрямком реалізації соціальної функції міста був розвиток системи охорони здоров'я, яка включала лікарні та аптеки. Ці заклади аж до кінця XIX ст. не завжди були наявними навіть у повітових містах Російської імперії. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у більшості міст на одне місце в лікарні припадало 100–400 осіб, у губернському центрі лікар, як правило, обслуговував 500 і більше пацієнтів (Кошман, 2008, с. 104).

Дані щодо медичної інфраструктури на території сучасної Луганщини протягом XIX ст. вкрай обмежені. Відомо, що на 1825 р. у Старобільську діяв лише один богоугодний заклад (без уточнень), а на 1864 р. вже функціонувала лікарня (*Статистическое изображение*, 1829, с. 72–73; *Статистические таблицы*, 1840, с. 52–53; *Списки населенных*, 1869, с. 3). Відомості про лікарню в Слов'яносербську отримуємо вперше за 1840 р., про лазарет у Біловодську – у середині 1860-х рр. (*Статистические таблицы*, 1840, с. 12–13; *Военно-статистическое*, 1850b, с. 155; *Списки населенных*, 1869, с. 153).

Картину рівня медичного обслуговування дають статистичні матеріали збірок „Города России в 1904 году” (1906) та „Города России в 1910 году” (1914), деякі з яких уміщено в таблиці 4. Як видно, забезпечення населення міст Луганщини медичною допомогою було низьким. За показниками жителів на лікарняне місце та на одного лікаря, тільки Слов'яносербськ та Старобільськ більш-менш вкладалися в середні показники по країні. Луганськ же, незважаючи на значне збільшення й кількості лікарень, й медичного персоналу, не міг забезпечити належного рівня медичної допомоги, оскільки міська влада не встигала за збільшенням кількості населення міста. Серед слобод

виділялася Сватова Лучка, але й там лікарів не вистачало. Біловодськ взагалі не мав повноцінної лікарні – тут діяв лише приймальний покій на 2–3 місця (*Города России*, 1906, с. 228–229; 1914, с. 402–403).

Зауважимо, що у 1910 р. у містах працювали також вузькі спеціалісти, зокрема, дантисти (у Луганську – п'ять, у Старобільську та Сватовій Лучці – по одному) та віспощеплювачі (по одному в Старобільську та Біловодську) (Там само, 1914, с. 402–403, 570–571).

Таблиця 4.

*Медичне обслуговування в містах
на території сучасної Луганщини на початку ХХ ст.
(Города России, 1906, с. 228–229; 1914, с. 403, 570–571).*

	Рік	Лікарень/місць	Аптек і аптекарських магазинів	Медицинський персонал				Жителів на 1 лікарняне місце	Жителів на 1 лікаря
				Лікарів	Акушерок та повитух	Фельдшерів	Ветеринарів		
Луганськ	1904	1/25	9	11	23	5	2	1369	3111
	1910	2/73	15	14	14	19	?	826	3184
Слов'яносербськ	1904	1/10	1	1	2	–	–	390	3901
	1910	2/12	2	1	1	2	?	337	4040
Старобільськ	1904	1/25	1	6	2	–	2	200	833
	1910	1/25	2	5	1	10	?	236	1180
Біловодськ	1904	1/3	1	3	2	–	3	5844	5844
	1910	1/2	3	2	3	6	?	10252	11252
Марківка	1904	1/?	–	1	1	–	–	?	10559
Сватова Лучка	1904	1/20	2	1	3	–	1	607	12132
	1910	1/30	2	2	2	4	?	504	7561

Діяли також лікарні спеціального призначення (монастирська, тюремна, військова, фабрична, залізнична або училищна) у Луганську та Біловодську. В останньому кількість місць у спеціальній лікарні до 1910 р. збільшилася з 20 до 90, а у Луганську крім такої лікарні були ще два приймальних покої (Там само, 1906, с. 229; 1914, с. 403, 571).

Як вже згадувалося, важливою проблемою у ХІХ – на початку ХХ ст. залишалися втрати містян від пожеж чому сприяла переважно дерев'яна забудова поселень. Це спонукало міську владу взяти на себе обов'язок щодо утримання міських пожежних команд із відповідним устаткуванням. Зазначимо, що вільних, приватних та інших пожежних в містах Луганщини практично не було. Тільки в Біловодськ у 1910 р. мав приватну команду з двома насосами та бочками (Там само, 1914, с. 383).

Для надання пожежної допомоги в Луганську на початку ХХ ст. було два насоси та машини, а також 4–5 пожежних бочок, які належали міській пожежній команді (Там само, 1906, с. 197; 1914, с. 551). Приблизно таким же було устаткування пожежних у Слов'яносербську – три насоси та машини та чотири пожежні бочки (Там само, 1906, с. 199; 1914, с. 551). Більше уваги приділяли проблемі в Старобільську та інших великих поселеннях. Кількість пожежних бочок у Старобільську протягом 1904–1910 рр. зросла з 7 до 12, у Біловодську – з 4 до 32 (Там само, 1906, с. 199; 1914, с. 383). Відносно великі пожежні команди в 1904 р. мали також Марківка (6 насосів, 30 пожежних бочок) та Сватова Лучка (13 насосів та аж 53 пожежні бочки) (Там само, 1906, с. 199). На жаль, про стан протипожежної справи тут у 1910 р. інформації немає.

Громадський порядок у місті забезпечувала поліція. Її штат залежав від кількості мешканців та можливостей бюджету поселення. Так, до штату міської поліції в Луганську належало три помічники пристава та поліцейські наглядачі, а також 34 нижчих поліцейських чинів. На 1 поліцейського припадало 1007 жителів (Там само, 1906, с. 197). До 1910 р. ці цифри зросли – у місті служив пристав, 14 помічників пристава та поліцейських наглядачів, а також 21 нижчий поліцейський чин. На одного поліцейського припадало вже майже в чотири рази менша кількість жителів – 282 (Там само, 1914, с. 551).

Решта міст мала значно менший штат поліції. У 1904 р. два помічника пристава служили в Сватовій Лучці, по одному – у Біловодську та Марківці, а ось офіційні міста Слов'яносербськ та Старобільськ мали лише поліцейських нижчих чинів (4 та 11 відповідно, у Сватовій Лучці – 7, Біловодську – 6, Марківці – 4) (Там само, 1906, с. 199). У 1910 р. пристав служив у Біловодську, решта поселень мали лише по одному помічнику пристава чи поліцейському наглядачеві. Кількість нижчих поліцейських чинів складала 8 для Слов'яносербська, 11 – Старобільська, 20 – Біловодська (інформації по Марківці та Сватовій Лучці збірки не мають) (Там само, 1914, с. 383, 551). Втім не зважаючи на збільшення кількості представників поліції в містах, відносна їх кількість була невеликою: у 1910 р. на одного поліцейського в Слов'яносербську припадало 505 жителів (у 1904 – 975), у Старобільську – 536 (у 1904 р. – 455), у Біловодську – 1025 (у 1904 р. – 2922). За даними на 1904 р. у Марківці цей показник складав 2640, а у Сватовій Лучці – 1733 жителя (Там само, 1906, с. 199; 1916, с. 551).

Серед інших, на міста покладалася функція утримання виправних та закладів соціального захисту. У 1825 р. у Старобільську діяв 1 богоугодний заклад (без уточнень), у 1840 р. до нього додався ще виправний заклад, так само як і в Слов'яносербську (*Статистическое изображение*, 1829, с. 72–73; *Статистические таблицы*, 1840, с. 12–13, 52–53). На жаль, міська статистика не містить інформації щодо цього питання аж до початку ХХ ст. Відомо, що якщо в 1904 р. вони мали по

одному такому закладу, то в 1910 р. по дві в'язниці розташовувалися лише в повітових містах Луганську (на 158 осіб) та Старобільську (на 96 осіб) (*Города России*, 1906, с. 382–383; 1914, с. 496, 671).

Стосовно соціальних закладів, то в 1864 р. зустрічаємо відомості про дитячий притулок у Старобільську (*Списки населенных*, 1869, с. 3). У 1910 р. у цьому закладі тут перебувало 20 осіб, діяли також 2 притулки для дорослих на 45 осіб. Такі ж притулки мали Слов'яносербськ (18 осіб), Біловодськ (13 осіб) та Луганськ (17 осіб), де додатково діяв ще нічліжний дім (*Города России*, 1914, с. 492–493, 667). Зауважимо, що не всіма цими закладами опікувалася міська влада, зустрічалися й ті, які фінансувалися на благодійних засадах.

Міське середовище передбачало виникнення та розширення громадських форм обслуговування, які не були поширені в селі (банки, біржі, магазини, готелі, аптеки, бібліотеки, театри тощо). На Луганщині модернізація також вимагала розбудови відповідної інфраструктури. Протягом другої половини ХІХ ст. економічним центром регіону поступово ставав Луганськ. На початок ХХ ст. тут діяло одне відділення банку (у 1910 р. – два), товариство взаємного кредиту з основним капіталом 120,1 тис. руб., ощадно-позичкова каса, чотири страхових агенти (у 1910 р. – п'ять) та дві нотаріальні контори (*Города России*, 1906, с. 369; 1914, с. 661).

У решті міст та великих слободах подібних закладів було значно менше. На 1904 р. дві ощадно-позичкових каси працювали в Сватовій Лучці, по одній – у інших містах, крім Слов'яносербська. У Старобільську працювати три страхові агенти, у Біловодську та Сватовій Лучці – по одному. У Слов'яносербську та Старобільську діяли нотаріальні контори, у Марківці – ломбард (Там само, 1906, с. 369). До 1910 р. ощадно-позичкова каса відкрилася в Слов'яносербську, Старобільську та Біловодську, ломбард та нотаріальна контора – у Сватовій Лучці, товариство взаємного кредиту – у Слов'яносербську (Там само, 1914, с. 486–487, 661).

Неодмінними закладами в містах з давніх часів були трактири, де можна було зупинитися для ночівлі, поїсти та випити, а також різного роду питні заклади. У 1825 р. Слов'яносербськ та Біловодськ мали по трактиру, у Старобільську ж їх було два. По три шинка („питних будинки”) мали Біловодськ та Старобільськ, два таких заклади працювали в Слов'яносербську (*Статистическое изображение*, 1829, с. 10–11, 70–73). У 1861 р. кількість цих закладів стає більшою: в Слов'яносербську діяли по два постійних двори та ренкових погребі (торгівля алкогольними напоями на винос), у Старобільську – два трактири, шість постійних дворів та два ренкових погребі (*Экономическое состояние*, 1863а, с. 28; 1863б, с. 29).

Протягом ХІХ ст. в містах можливості торгівлі та громадського харчування в містах розширюються. Трактири та харчевні поступаються

рестораціям; поруч з постійними дворами з'являються готелі. Враховуючи те, що такі великі поселення на території сучасної Луганщини як Біловодськ та Сватова Лучка, які не мали статусу міст, зосереджували торговельний капітал та ремісництво, стаючи торговельними центрами, які притягували сільську округу для обміну товарами (Забудкова, 2020, с. 182), то такі заклади тут були затребуваними, що й підтверджує статистика. На початку ХХ ст. слобода Біловодськ мала по три готелі та трактири у 1904 р. та дев'ять постійних дворів, трактир, чотири харчевні, їдальні та чайні, а також вісім пивних та винних лавок у 1910 р. У Сватовій Лучці в 1904 р. діяли 10 постійних дворів та два трактири, харчевні чи чайні, а в 1910 р. – чотири постійних двори, трактир, дев'ять пивних та винних лавок (*Города России*, 1906, с. 247; 1914, с. 416).

З офіційних міст найменше подібних закладів мав Слов'яносербськ – готель, два постійні двори та трактир у 1904 р., а також два постійні двори та п'ять пивних та винних лавок у 1910 р. (Там само, 1906, с. 247; 1914, с. 583). У повітовому Старобільську діяли в 1904 р. три готелі та сім трактирів, а в 1910 р. – готель, чотири постійних двори, трактир, чотири харчевні, їдальні або чайні, буфет, три пивні та винні лавки (Там само, 1906, с. 247; 1914, с. 415). Щодо Луганська, то тут подібних закладів було, звісно, найбільше – 5 готелів та 21 постійний двір у 1904 р., а також 7 готелів, 11 постійних дворів, 8 трактирів та ресторацій, 13 харчевень, їдальнь, чайних, 3 буфети, 85 пивних та винних лавок через шість років (Там само, 1906, с. 247; 1914, с. 583).

У ХІХ ст. збільшується різноманіття міських громадських будівель, пов'язаних із сферою культури. Зокрема активізувалася бібліотечна справа в імперії. Відкриття такого закладу ставало важливою подією у розвитку громадської культури міста. На початку ХХ ст. бібліотеки та читальні мали близько 65% міст (Кошман, 2008, с. 131; *Города России*, 1906, с. 405). На території сучасної Луганщини у 1904 р. по одній бібліотеці-читальні мало кожне місто та велика слобода, а у 1910 р. у Слов'яносербську бібліотек вже не було, Старобільськ мав їх три, Луганськ – три бібліотеки, дві бібліотеки-читальні та читальню, решта поселень – по одній бібліотеці (*Города России*, 1906, с. 299; 1914, с. 450–451, 623).

Щодо інших закладів, то вони були зосереджені переважно в повітових містах, у першу чергу – в Луганську. Лише тут до 1910 р. видавалися газети та журнали (два журнали неросійською мовою та газета російською) (Там само). У Луганську також працювали 3–4 типографії та чотири фотографії (на 1904 р.). У Старобільську типографія була одна, також діяли три фотосалони (у 1910 р. – один). Два фотографи працювали в Сватовій Лучці (Там само, 1906, с. 302; 1914, с. 455–456, 627). Інші міста подібних закладів не мали.

Схожою була ситуація із масовими видовищами. Слов'яносербськ, Біловодськ та Марківка протягом досліджуваного періоду театрів, цирку чи музеїв не мали. У проміжку між 1904 та 1910 рр. у Сватовій Лучці було відкрито народний дім, а у Старобільську – театр. На 1904 р. у останньому був також музей, який пізніше не згадується. Найсприятливішою була ситуація в Луганську, але й там подібних закладів було обмаль: у 1904 р. діяв лише театр та народний дім, у 1910 р. – дві клубні та інші сцени та народний дім (даних про театр немає) (Там само, 1906, с. 310; 1914, с. 456, 630). Отже, культурна інфраструктура міст сучасної Луганщини на початку ХХ ст. фактично залишалася в зародковому стані.

Таким чином, розвиток специфічного міського середовища, зміни в зовнішньому вигляді та інфраструктурі міст та великих поселень, на території сучасної Луганщини в ХІХ – на початку ХХ ст. відбувався в річищі загальних тенденцій, але, звісно, що у меншому масштабі. Вкрай повільно доходили сюди технічні інновації, практично нерозвинутою була інфраструктура культурної сфери. Певним виключення був Луганськ, темпи модернізації якого були найвищими, що, серед іншого, дозволяло йому поступово утверджуватися в якості центру нового регіону. Поселення Луганського краю в цей час ставали чудовою ілюстрацією притаманного періоду тяжіння села до міста, до промисловості, вливання в новий світ, прагнення оновлення та одночасно – бажання зберегти традиційне. Саме тут розвиток поруч з існуючими містами промислового комплексу, з його численними робітничими селищами, спричинив швидку зміну поселенської мережі протягом ХІХ–ХХ ст., сприяв її оновленню, як кількісному, так і якісному. Ці процеси потребують подальшого вивчення, оскільки дозволять не лише скласти об'єктивну картину минулого регіону, але й краще розуміти сучасні події на його території.

Список використаної літератури

1. Чорний Д. М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 301 с. **2. Константінова В. М.** Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки). Запоріжжя: АА Тандем, 2010. 596 с. **3. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.)** / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), О. П. Реєнт (відп. ред.), В. С. Шандра (наук. ред.) та ін. К. : Інститут історії України, 2019. 608 с. **4. Кошман Л. В.** Город и городская жизнь в России ХІХ столетия: социальные и культурные аспекты. М. : РОССПЭН, 2008. 448 с. **5. Забудкова О. А.** Міста сучасної Луганщини в ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах статистики). *Вісн. Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка (історичні науки)*. 2020. № 6 (337). С. 167–188. **6. Подов В. І.,** Курило В. С. Історія Донбасу. Луганськ : Вид-

во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. 300 с. **7. Города России:** в 2 т. / Центр. стат. ком. МВД. СПб. : Типо-лит. Ныркина, 1906–1914. [Т. 1] : Города России в 1904 году. 1906. 907 с., разд. паг. **8. Города России /** Центр. стат. ком. МВД. СПб. : Типо-лит. Ныркина, 1906–1914. [Т. 2] : Города России в 1910 году. 1914. 1200 с., разд. паг. **9. Статистическое** изображение городов и посадов Российской империи по 1825 год / под рук-вом тайного советника Штера. СПб. : Печатано в тип. Ивана Глазунова, 1829. 95 с. **10. Статистические** таблицы о состоянии городов Российской империи. СПб. : Тип. К. Крайя, 1840. 68 с. **11. Статистические** таблицы о состоянии городов Российской империи, Великого княжества Финляндского и Царства Польского. СПб. : Тип. Карла Крайя, 1842. 74 с. **12. Статистический** временник Российской империи / Центр. стат. ком. М-ва внутрен. дел. СПб., 1866–1890. Сер. I. Вып. 1. СПб. : ЦСК МВД, 1866. 586 с. **13. Статистический** временник Российской империи / Центр. стат. ком. М-ва внутрен. дел. СПб., 1866–1890. Сер. II. Вып. 1. СПб. : ЦСК МВД. 1871. 254 с. **14. Военно-статистическое** обозрение Российской Империи / изд. по Высочайшему повелению при 1-м отд-нии Департамента Генер. Штаба. СПб. : Тип. Департамента Генерального Штаба, 1848–1858. Т. 12, ч. 1. 1850а. 4, 120 с.; Т. 11, ч. 4. 1850б. 3, 186 с. **15. Материалы** для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. СПб. : [б. и.], 1859–1868. Т. 6. 1862. VII. 352 с. **16. Статистические** таблицы Российской империи, составленные и изданные по распоряжению министра внутренних дел Статистическим отделом Центрального статистического комитета. СПб. : Тип. II Отд-ния собств. е. и. в. Канцелярии, 1858–1863. За 1856-й год. 1858. XX, 300 с. **17. Списки** населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. СПб. : Изд. Центр. стат. ком. Мин. внутр. дел, 1861–1885. Вып. 46 / обраб. Н. Штиглицом. 1869. XCV, 209 с. **18. Списки** населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. СПб. : Изд. Центр. стат. ком. Мин. внутр. дел, 1861–1885. Вып. 13 / обраб. И. Вильсоном. 1863. XXIX, 151 с. **19. Закірова С. Г.** Перші проекти міських комунікацій повітового Луганська на рубежі XIX – XX століть. *Луганичина: краєзнавчі розвідки: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Старобільськ, 19 квіт. 2019 р.).* Старобільськ, 2019. С. 22–26. **20. Первая** Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / под ред. Н. А. Тройницкого. [СПб.] : Изд. Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1899–1905. Т. 13. 1904а. XIV, 233 с.; Т. 46. 1904б. XVIII, 300 с. **21. Экономическое** состояние городских поселений Европейской России в 1861–62 г. СПб. : Тип. К. Вульфа, 1863а. Ч. 1. 1863. 917 с., разд. паг.; Ч. 2. 1863б. 902 с., разд. паг.

References

1. **Chorny, D. M.** (2007). Po livyi bik Dnipra: problemy modernizatsii mist Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) [On the left side of the Dnieper: problems of modernization of Ukrainian cities (late XIX – early XX centuries)]. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian].
2. **Konstantinova, V. M.** (2010). Urbanizatsiia: pivdenoukrainskyi vymir (1861–1904 roky) [Urbanization: the South Ukrainian dimension (1861–1904)]. Zaporizhzhia: AA Tandem [in Ukrainian].
3. **Smolii, V. A.** (Ed.). (2019). Vid muriv do bulvariv: tvorennia modernoho mista v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.) [From walls to boulevards: the creation of a modern city in Ukraine (late XVIII – early XX century)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
4. **Koshman, L. V.** (2008). Gorod i gorodskaya zhizn v Rossii XIX stoletiya: sotsialnyye i kulturnyye aspekty [City and urban life in Russia in the XIX century: social and cultural aspects]. Moskow: ROSSPEN [in Russian].
5. **Zabudkova, O. A.** (2020). Mista suchasnoi Luhanshchyny v XIX – na pochatku XIX st. (na materialakh statystyky) [Cities of modern Luhansk region in the XIX – early XX centuries (based on statistics)]. *Visn. Luhanskoho nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka (istorychni nauky) – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Historical Sciences*, 6 (337), 167-188 [in Ukrainian].
6. **Podov, V. I., & Kurylo, V. S.** (2009). Istoriiia Donbasu [History of Donbass]. Luhansk: Vyd-vo DZ „LNU imeni Tarasa Shevchenka” [in Ukrainian].
7. **Goroda Rossii: v 2 t.** [Cities of Russia in 1904]. (1906). Vols. 1: Goroda Rossii v 1904 godu. SPb.: Tipo-lit. Nyrkina [in Russian].
8. **Goroda Rossii** [Cities of Russia in 1910]. (1914). Vols. 2: Goroda Rossii v 1910 godu. SPb.: Tipo-lit. Nyrkina [in Russian].
9. **Statisticheskoe izobrazhenie gorodov i posadov Rossijskoj imperii po 1825 god** [Statistical image of cities and towns of the Russian Empire in 1825]. (1829). SPb.: Pechatano v tip. Ivana Glazunova [in Russian].
10. **Statisticheskije tablicy o sostoyanii gorodov Rossijskoj imperii** [Statistical tables on the state of the cities of the Russian Empire, the Grand Duchy of Finland and the Kingdom of Poland]. SPb.: Tip. K. Kraja [in Russian].
11. **Statisticheskije tablicy o sostoyanii gorodov Rossijskoj imperii, Velikogo knyazhestva Finlyandskogo i Carstva Pol'skogo** [Statistical tables on the state of the cities of the Russian Empire, the Grand Duchy of Finland and the Kingdom of Poland]. SPb.: Tip. Karla Kraja [in Russian].
12. **Statisticheskij vremennik Rossijskoj imperii** [Statistical Times of the Russian Empire]. (1866). Ser. I. Vyp. 1. SPb.: CSK MVD [in Russian].
13. **Statisticheskij vremennik Rossijskoj imperii** [Statistical Times of the Russian Empire]. (1871). Ser. II. Vyp. 1. SPb.: CSK MVD [in Russian].
14. **Voennostatisticheskoe obozrenie Rossijskoj Imperii** [Military Statistical Review of the Russian Empire]. (1848–1858). SPb.: Tip. Departamenta General'nogo Shtaba. T. 12, ch. 1. 1850a. 4, 120 s.; T. 11, ch. 4. 1850b. 3, 186 s. [in Russian].
15. **Materialy dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami General'nogo shtaba** [Materials for geography and statistics of Russia,

collected by officers of the General Staff]. (1862). (Vol. 6, VII). SPb.: [b. i.] [in Russian]. **16. Statisticheskije** tablicy Rossijskoj imperii, sostavlennye i izdannye po rasporyazheniyu ministra vnutrennih del Statisticheskim otdelom Central'nogo statisticheskogo komiteta [Statistical tables of the Russian Empire, compiled and published by order of the Minister of Internal Affairs by the Statistical Department of the Central Statistical Committee]. (1858). SPb.: Tip. II Otd-niya sobstv. e. i. v. Kancelyarii, 1858–1863. Za 1856-j god [in Russian]. **17. Spiski** naseleennyh mest Rossijskoj imperii, sostavlennye i izdavaemye Central'nym statisticheskim komitetom Ministerstva vnutrennih del [Lists of populated areas of the Russian Empire, compiled and published by the Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs]. (1869). (Issue 46). SPb.: Izd. Centr. stat. kom. Min. vnutr. del [in Russian]. **18. Spiski** naseleennyh mest Rossijskoj imperii, sostavlennye i izdavaemye Central'nym statisticheskim komitetom Ministerstva vnutrennih del [Lists of populated areas of the Russian Empire, compiled and published by the Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs]. (1863). (Issue 13). SPb.: Izd. Centr. stat. kom. Min. vnutr. del [in Russian]. **19. Zakirova, S. H.** (2019). Pershi proekty miskykh komunikatsii povitovoho Luhanska na rubezhi XIX – XX stolit [The first projects of urban communications of Luhansk county at the turn of the XIX – XX centuries]. *Luhanshchyna: kraieznavchi rozvidky – Luhansk region: local lore explorations*. (pp. 22–26). Starobilsk [in Ukrainian]. **20. Trojnickij, N. A.** (Ed.). (1899–1905). Pervaya Vseobshchaya perepis' naseleniya Rossijskoj imperii 1897 g. [Military Statistical Review of the Russian Empire in 1897]. Vols. 13. 1904a. XIV; Vols. 46. 1904b. XVIII. SPb.: Izd. Central'nogo statisticheskogo komiteta Ministerstva vnutrennih del [in Russian]. **21. Trojnickij, N. A.** (Ed.). (1863). Ekonomicheskoe sostoyanie gorodskih poselenij Evropejskoj Rossii v 1861–62 g. [The first General Census of the population of the Russian Empire in 1861–62]. SPb.: Tip. K. Vul'fa [in Russian]. **22. Trojnickij, N. A.** (Ed.). (1904b). Pervaya Vseobshchaya perepis' naseleniya Rossijskoj imperii 1897 g. [The first General Census of the population of the Russian Empire in 1897]. (Vol. 46). Saint-Peterburg [in Russian]. **23. Ekonomicheskoe** sostoyanie gorodskih poselenij Evropejskoj Rossii v 1861–62 g. [The economic condition of urban settlements in European Russia in 1861–62]. (1863a). (Part 1). Saint-Peterburg: Tipografiya K. Vul'fa [in Russian]. **24. Ekonomicheskoe** sostoyanie gorodskih poselenij Evropejskoj Rossii v 1861–62 g. [The economic condition of urban settlements in European Russia in 1861–62]. (1863b). (Part 2). Saint-Peterburg: Tipografiya K. Vul'fa [in Russian].

Забудкова О. А. Зовнішній вигляд та інфраструктура міст сучасної Луганщини у XIX – на початку XX ст. за матеріалами статистичних джерел

У статті на основі статистичних матеріалів, які збирали та видавали офіційні органи Російської імперії, проаналізовано зовнішній

вигляд та інфраструктуру міст на території сучасної Луганської області протягом ХІХ – початку ХХ ст. Основну увагу приділено містам, які мали офіційний статус – Старобільську, Слов'яносербську, Луганську. Разом з тим до статистики потрапляли й найбільші сільські поселення (Біловодськ, Сватова Лучка тощо), інформацію про які також враховано. Досліджено кількісні характеристики забудови міст (матеріалів будівель, заощення та освітлення вулиць тощо). Окремо розглянуто питання впровадження в містах технічних інновацій – телеграфу, телефону, водогонів, вивезення побутових відходів, а також стан громадського транспорту. Іншим показником, який розглядається, є забезпеченість інфраструктурою виконання соціальної функції міст – становище освітньої та медичної справи, протипожежної діяльності, поліції та ін. З'ясовано, що в другій половині ХІХ ст. швидкими темпами розвивалися нові заклади торгівлі та громадського харчування, що було пов'язано з посиленням торговельної функції не лише офіційних міст, але й деяких слобод (Біловодськ, Сватова Лучка). Окремо розглянуто кількісні показники розвитку інфраструктури в культурній сфері. Зроблено висновок про те, що розвиток специфічного міського середовища на території сучасної Луганщини в ХІХ – на початку ХХ ст. відбувався в рідкісній загальній тенденції, але у меншому масштабі. Певним виключенням був Луганськ, темпи модернізації якого були найвищими.

Ключові слова: Луганщина, місто, зовнішній вигляд, інфраструктура, статистика.

Забудкова О. А. Внешний вид и инфраструктура городов современной Луганщины в ХІХ – начале ХХ в. по материалам статистических источников

В статье на основе статистических материалов, издаваемых официальными органами Российской империи, проанализированы внешний вид и инфраструктура городов на территории современной Луганской области в течение ХІХ – начала ХХ вв. Основное внимание уделено городам, которые имели официальный статус – Старобельску, Славяносербску, Луганску. Вместе с тем в статистику попадали и крупнейшие сельские поселения (Беловодск, Сватова Лучка и др.), информация о которых также учтена. Исследованы количественные характеристики застройки городов (материалы зданий, мощение и освещение улиц и т.д.). Отдельно рассмотрен вопрос внедрения в городах технических инноваций – телеграфа, телефона, водопроводов, вывоз бытовых отходов, а также состояние общественного транспорта. Другим показателем, который рассматривается, является обеспеченность инфраструктурой выполнения социальной функции городов – положение образовательного и медицинского дела, противопожарной деятельности, полиции и др. Установлено, что во второй половине ХІХ в. быстрыми темпами развивались новые заведения торговли и общественного

питания, что было связано с усилением торговой функции не только официальных городов, но и некоторых слобод (Беловодск, Сватова Лучка). Отдельно рассмотрены количественные показатели развития инфраструктуры в культурной сфере. Сделан вывод о том, что развитие специфической городской среды на территории современной Луганщины в XIX – начале XX в. происходило в русле общих тенденций, но в меньшем масштабе. Определенным исключением был Луганск, темпы модернизации которого были самыми высокими.

Ключевые слова: Луганщина, город, внешний вид, инфраструктура, статистика.

Zabudkova O. A. Appearance and infrastructure of cities of modern Luhansk region in the XIX – early XX centuries according to statistical sources

The article, based on statistical materials collected and published by the official bodies of the Russian Empire, analyzes the appearance and infrastructure of cities in the modern Luhansk region during the XIX – early XX centuries. The main attention is paid to the cities that had official status – Starobilsk, Slavyanoserbsk, Luhansk. At the same time, the statistics included the largest rural settlements (Bilovodsk, Svatova Luchka, etc.), information about which is also taken into account. Quantitative characteristics of urban development (building materials, paving and street lighting, etc.) are studied. The issues of introduction of technical innovations in cities – telegraph, telephone, water supply, removal of household waste, as well as the state of public transport – were considered separately. Another indicator under consideration is the provision of infrastructure to fulfill the social function of cities - the situation of educational and medical affairs, firefighting, police and others. It was found that in the second half of the XIX century. New establishments of trade and public catering developed rapidly, which was connected with the strengthening of the trade function not only of the official cities, but also of some settlements (Bilovodsk, Svatova Luchka). Quantitative indicators of infrastructure development in the cultural sphere are considered separately. It is concluded that the development of a specific urban environment in the modern Luhansk region in the XIX – early XX centuries. took place in the stream of general trends, but on a smaller scale. A certain exception was Luhansk, whose pace of modernization was the highest.

Keywords: Luhansk region, city, appearance, infrastructure, statistics.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2021 р.

Прийнято до друку 20.04.2021 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.